

KAJIAN FILOLOGI SĀHĀ PIWULANG GĒSANG WONTĒN ING TEKS SĒRAT PRAMĀNĀSIDHI

E-JOURNAL SKRIPSI

Dipun-ajêngakên dhatêng Fakultas Bahasa dan Seni
Universitas Negeri Yogyakarta
MinangkĀ Jêjangkêping Pandadaran
*Anggayuh Gelar
Sarjana Pendidikan*

Dening:
Heni Susanti
NIM 14205241080

Yogyakarta, 6 September 2018

Pembimbing,

Venny Indria Ekowati, M. Litt.
NIP 19791217 200312 2 003

Yogyakarta, 7 September 2018

Ketua Jurusan
Pendidikan Bahasa Daerah,

Prof. Dr. Suwardi, M. Hum.
NIP 19640403 199001 1 001

**PROGRAM STUDI PENDIDIKAN BAHASA JAWA
JURUSAN PENDIDIKAN BAHASA DAERAH
FAKULTAS BAHASA DAN SENI
UNIVERSITAS NEGERI YOGYAKARTA
2018**

KAJIAN FILOLOGI SĀHĀ PIWULANG GĒSANG WONTĒN ING TEKS SĒRAT PRAMĀNĀSIDHI

STUDY OF PHILOLOGY AND LIFE TEACHING IN SĒRAT PRAMĀNĀSIDHI TEXT

Dening: Heni Suanti, Prodi Pendidikan Bahasa Jawa, Fakultas Bahasa dan Seni, Universitas Negeri Yogyakarta. h.susanti29@yahoo.com

Sarining Panalitèn

Ancasipun panalitèn mênikā kanggé: (1) ngandharakên *naskah deskripsi SĒrat Pramānāsidihi*, (2) ndamêl *alih tulis teks SĒrat Pramānāsidihi* (3) ndamêl *suntingan teks SĒrat Pramānāsidihi* (4) ndamêl *terjemahan teks SĒrat Pramānāsidihi* sarta (5) ngandharakên piwulang gĕsang wontĕn ing *SĒrat Pramānāsidihi*. Panalitèn mênikā ngginakakĕn *metode panalitèn filologi sĀhĀ metode panalitèn deskriptif*. Asiling panalitèn mênikā ngandharakĕn gangsal bab. Kaping pisan, inggih mênikā *deskripsi naskah sĀhĀ SĒrat Pramānāsidihi* taksih saé sĀhĀ wĕtah. Kaping kalih inggih mênikā *alih tulis teks SĒrat Pramānāsidihi* dipungarap kanthi *metode transliterasi standar sĀhĀ transkripsi diplomatik*. Kaping tigā ndamêl *suntingan teks* dipunpanggihakĕn tigā tĕmbung inggih mênikā jasad, kitab sĀhĀ gaib. Asiling *suntingan teks* kaandharakĕn wontĕn ing *aparatur kritik*. Kaping sakawan, ndamêl *terjemahan teks* dipungarap kanthi *metode harafiah, isi sĀhĀ terjemahan bebas*. SadĀyā *metode terjemahan* kasĕbut dipunginakakĕn kanthi kajumbuhakĕn kaliyan *kontekstipun*. Tĕmbung ingkang awrat dipunalih-basakakĕn lajĕng kaandharakĕn wontĕn ing cathĕtan *terjemahan*. Wondĕnĕ kaping gangsal asiling piwulang gĕsang wontĕn ing *teks SĒrat Pramānāsidihi* dipunpanggihakĕn kalih wĕlas piwulang, inggih mênikā (1) Puruhitā ngĕlmi kasampurnan saking agami Islam, (2) Ngurmati RĀjā Pandhitā, (3) Prayoginipun tiyang gĕsang wuningā dhatĕng Pangĕran Gusti piyambak, (4) Pĕjah napsunipun manungsa, (5) Pikajĕngipun sampurnaning manungsa, (6) Pralambang tiyang gĕsang, (7) Pitados manawi Gusti Ingkang Murbĕng Dumadi, (8) Dununganipun Gusti ing dhiri pribadhi, (9) Pralambang nĕpsu manungsa, (10) Wĕjangan dumugi pĕjah, (11) Tiyang gĕsang pitados manawi rĀgā manungsa wontĕn sakawan sĕsĕbutan (12) Tiyang Gĕsang priksā manawi Gusti inggih mênikā Pangĕran jati.

Pamijining tĕmbung: *kajian filologi, SĒrat Pramānāsidihi, piwulang gĕsang*

Abstract

This research was made for: (1) describing the description of the SĒrat Pramānāsidihi manuscript, (2) making transliteration and transcribing of the SĒrat Pramānāsidihi manuscript, (3) making text edit of SĒrat Pramānāsidihi manuscript (4) ndamêl terjemahan teks SĒrat Pramānāsidihi, and (5) discuss the living teachings in SĒrat Pramānāsidihi manuscript. This study used modern philology research method and descriptive method. The result of this study include: First, description of the script SĒrat Pramānāsidihi was still good and the manuscript is intact, Second, transliteration and diplomatic transcription of the SĒrat Pramānāsidihi manuscript. Third, edits texts found 3 mistakes that jasad, kitab, and gaib. Whereas all the errors in text editing apparatus entered into the criticism. Fourth, make text translations done with literal methods, free content and translations. all translation methods are used to match the context. Words that are heavily translated are then explained in the translation notes. Fifth, results of the teachings of life in the text of SĒrat Pramānāsidihi, found 12 teachings, (1) Learned the science of perfection from the religion of Islam, (2) Honored the king, (3) The human being should know the Lord himself, (4) Die human lust, (5) Perfect human hope, (6) symbol of living, (7) Believe in God everywhere, (8) God is in yourself, (9) Symbol of human desire, (10) Teaching to death, (11) Living people believe that human body has four designations, (12) Human life knows that God is actually a prince.

Keyword: *study philology, SĒrat Pramānāsidihi, living teachings*

A. PURWĀKĀ

Miturut Saputra (2008:2), karyā ingkang awujud sĕratan carik dipunpanggihakĕn wontĕn ing *lembaran-lembaran* utawi barang ingkang sagĕd kanggé papan nyĕrat, kados tĀ *rontal* ‘godhong tal’

utawi *lontar, nipah, daluwang* (Sunda), *dluwang* (Jawi), *uwit pring, sarta kulit kayu*. SadĀyā wau sagĕd kanggé nyĕrat aksĀrā daĕrahipun piyambak-piyambak kados tĀ, AksĀrā JĀwā, aksara Bali, aksara Sunda, aksara pĕgon, lan sapanunggalanipun.

Wontên ing sêratan kâlâwau ngêwrat mapintên-pintên ngèlmi ingkang sagêd dipuntuladhani wontên ing jaman samênikâ. Wondéné kanggé nglêstantunakên têtilaran jaman rumiyin mênikâ pêrlu dipuntindakakên, salah satunggaling panalitèn. Panalitèn ingkang trêp kanggé naliti *naskah* utawi *teks* inggih mênikâ panalitèn *filologi*. *Objek filologi* dipunpérang dados kalih inggih mênikâ *naskah* sâhâ *teks*.

Salah satunggaling cârâ kanthi naliti *naskah* lami, inggih mênikâ ngginakakên Lampahing panalitèn *filologi*. *Metode* panalitèn *filologi* katindakakên kanthi *sistematik*. Urutanipun lampahing panalitèn *filologi* inggih mênikâ: nindakakên *inventarisasi naskah* sâhâ *teks*, ngandharakên *deskripsi naskah*, ndamêl *alih tulis teks* kanthi damêl *transliterasi teks* sâhâ *transkripsi teks*, sâhâ ngandarakên piwulang gêsang wontên ing *Sêrat Pramânâsidhi*.

Dhasaring pamilihing *teks Sêrat Pramânâsidhi* dados *sumber data* panalitèn mênikâ wontên 4 prakawis. Inggih mênikâ *Sêrat Pramânâsidhi* mênikâ kasêrat kanthi dhapukan gancaran, satêmah sagêd nggampilakên anggènipun mangrêtos isining *teks* tinimbang ingkang dhapukan sêkar. *Teks Sêrat Pramânâsidhi* mênikâ sêratanipun mawi aksârâ Jawâ cithak satêmah nggampilakên maos kaliyan mangrêtos *naskah* mênikâ. Basaning *naskah* ngginakakên Jawi Énggal ingkang limrah dipunginakakên bâsâ ing jaman samênikâ dados gampil dipunmangrêtos. Saking asiling *studi katalog* sâhâ *pengecekan internet naskah Sêrat Pramânâsidhi* mênikâ dérèng naté dipungarap kanthi lampahing panalitèn *filologi*.

Adhêdhasar undhêraning prakawis ingkang taksih wiyar, pramila prakawis-prakawis ingkang sampun dipunpangguhakên kasêbut dipunwatêsi. Watêsaning prakawis ingkang dipunkaji wontên ing panalitèn mênikâ kaandharakên wontên ngandhap mênikâ.

1. *Deskripsi naskah Sêrat Pramânâsidhi*
2. *Alih tulis teks Sêrat Pramânâsidhi*
3. *Suntingan teks Sêrat Pramânâsidhi*
4. *Terjemahan teks Sêrat Pramânâsidhi*
5. Piwulang gêsang ingkang kasêbut wontên ing *Sêrat Pramânâsidhi*

B. GÊGARAN TEORI

1. Pangrêtosan Filologi

Miturut *etimologi*, têmbung *filologi* asalipun saking bâsâ Yunani *philologia* saking têmbung *philos* sâhâ *logos*, inggih têmbung *philos* têngêsipun 'kata', têmbung ; *logos* têngêsipun 'cinta'

rêmên utawi 'ilmu' ngèlmi, kanthi *harafiah* têngêsipun 'cinta pada kata' utawi rêmên dhatêng têmbung (Baroroh-Baried, 1994:2). Turner's (2014:387) ugi ngandharakên kados ing ngandhap mênikâ.

Idealist sense corresponding to the word's etymological roots philia and logos, the love of language—or in the final sentence of Turner's study, "Philology: the love of words".

Andharan ing nginggil dipuntêngêsi bilih pangrêtosan *idealis* inkang trêp kaliyan têmbung *etimologi* miturut akaripun *philia* sâhâ *logos*, rêmên bâsâ utawi wontên panalitèn pungkasaning Turner, *Filologi: rêmên tumrap têmbung-têmbung*. Pangrêtosan 'têmbung' salajêngipun dipunwiyarakên dados bâsâ, sâhâ salajêngipun langkung dipunwiyarakên malih dados 'kabudayan', *studi filologi* têngêsipun *studi* bab kabudayan wontên ing jaman rumiyin sarana *naskah* sâhâ *teks* (Saputra 2008: 78-79).

Saking pangrêtosan ing nginggil sagêd dipundudut pangrêtosan *filologi* inggih mênikâ salah satunggaling ngèlmi *studi* bab *naskah* sâhâ *teks* kanthi cârâ maos sêratan carik (tangan) utawi cithak jaman rumiyin kanggé nglêstantunakên isining *naskah* sâhâ *teks*. Isining *naskah* sâhâ *teks* ngêwat mapintên-pintên kabudayan, seni, agami, piwulang, suluk, *sejarah*, *hukum*, sastrâ, *musik*, *adat-istiadat*. Sadâyâ isining *naskah* utawi *teks* sagêd dados piwulang wontên ing gêsang mênikâ sâhâ jaman salajêngipun.

2. Objek Filologi

Objek panalitèn *filologi* dipunpérang dados kalih inggih mênikâ *naskah* sâhâ *teks*. Jumbuh kaliyan panalitèn mênikâ *objek panalitèn filologi* inggih mênikâ *Teks Sêrat Pramânâsidhi. Naskah*

Naskah mênikâ ngrêwat mawarni-warni bab ingkang mujudakên wohing kabudayanipun masarakat ing jaman rumiyin (Baroroh-Baried, 1985 : 54). *Naskah* mênikâ ngrêwat mapintên-pintên *teks* ingkang isinipun mawarni-warni ngèlmi. *Teks* inggih mênikâ rêroncéning têmbung-têmbung minangkâ wacana ingkang ngêwrat bab tartamtu. Wondéné miturut Baroroh Baried (1994 : 57), *teks* inggih mênikâ prakawis ingkang kawrat ing *naskah*. *Teks* inggih mênikâ prakawis ingkang kawrat wontên ing *naskah*, *teks* mênikâ sipatipun *abstrak*, namung sagêd dipunangên-angên kémawon.

3. Ancasing Panalitèn Filologi

Ancas saking panalitèn mênikâ adhêdasar saking wosing prakawis ing nginggil sâhâ ancasing *filologi* dipunpérang dados kalih inggih mênika umum sâhâ

mligi (Baroroh-Barried, 1985:5) ancasing panalitèn umum inggih mênikâ (a) mangrêtosî kabudayan satunggaling bangsâ lumantar karya sastrâ, ingkang awujud lésan mênâpâ déné sêratan, (b) mangrêtosî maknâ sâhâ paédahing *teks* kanggé masarakat ingkang nganggit, sâhâ (c) ngandharakên nilai-nilai budâyâ jaman rumiyin minangkâ *alternatif* mêkaring kabudayan. Wondéné ancasing *filologi* ingkang mligi, inggih mênikâ (a) ndamêl *suntingan* satunggaling *teks* ingkang paling cêlak kaliyan *teks* aslinipun, (b) ngandharakên sujarah milâ bukanipun *teks* sâhâ sujarah mêkaring *teks*, sâhâ (c) ngandharakên rêsep pamaos wontên ing jamanipun.

4. Aliran Filologi

Aliran filologi ingkang dipunginakakên wontên ing panalitèn mênikâ *aliran filologi modern*, amargi ancasing panalitèn mênikâ kanggé mangrêtosî isining *teks*, nglêrêsakên sâhâ nggayutakên kaliyan piwulang gêsang wontên ing jaman samênikâ.

5. Lampahing Panalitèn Filologi

Lampahing panalitèn *filologi* (Djamaris, lumantar Mulyani (2014:37) inggih mênikâ *inventarisasi naskah, deskripsi naskah, alih tulis teks* kanthi ndamêl *transliterasi teks, terjemahan teks, suntingan teks* kanthi *penyajian aparat kritik, parêmbag piwulang gêsang*.

C. CARA PANALITÈN

Panalitèn mênikâ ngginakakên *metode deskriptif*, panalitèn *filologi* inggih mênikâ *filologi modern*. Kaelan (2005: 58) ngandharakên bilih *deskriptif* inggih mênikâ satunggaling *metode* kanggé naliti *objek* utawi *sumber data* panalitèn kanthi ancasing kanggé ndamêl *deskripsi*, gambaran kanthi *objektif*, ingkang gayut kaliyan *fakta* sâhâ gayuting antawis *unsur-unsur*-ipun. Panalitèn mênikâ ngginakakên *metode* panalitèn *deskriptif* ingkang ancasing kanggé ndamêl *deskripsi* utawi andharan kawontênaning *Sêrat Panêmbramâ* kanthi *objektif*. *Sumber data* panalitèn ingkang dipunginakakên inggih mênikâ *naskah Sêrat Pramânâsidhi*. *Sêrat Pramânâsidhi* mênikâ dipunpanggihakên wontên ing *Perpustakaan Kirti Griya Taman Siswa* kanthi kodê Bb.1080. *Teknik ngêmpalakên data* panalitèn mênikâ ngginakakên *studi pustaka* sâhâ pêngamatan *langsung*. *Studi pustaka* inggih mênikâ ngêmpalakên *data* kanthi cara maos sâhâ nyathêt *sumber data* panalitèn. *Pengamatan langsung* inggih mênikâ ningali *sumber data* panalitèn wontên ing papan panyimpênipun. *Teknik ngêmpalakên data* panalitèn mênikâ jumbuh kaliyan lampahing panalitèn *filologi*, inggih mênikâ

inventarisasi naskah, deskripsi naskah, alih tulis (transliterasi sâhâ transkripsi), terjemahan, analisis piwulang gêsang.

Instrumen panalitèn ingkang dipunginakakên wontên ing panalitèn mênikâ inggih awujud *kartu data*. *Kartu data* dipunsêrati *data-data* ingkang *relevan* kaliyan ancasing panalitèn *Teknik analisis data* ingkang dipunginakakên wontên panalitèn mênikâ, inggih *analisis deskriptif* ingkang nggambarakên kanthi cêtha sâhâ lêrês lumantar *indikator-indikator*-ipun. Déné lampahing *analisis data* ing panalitèn mênikâ wontên sakawan, inggih mênikâ (1) *reduksi data*, (2) *klasifikasi data*, (3) *display data*, sâhâ (4) *penafsiran utawi interpretasi data* (Kaelan, 2005: 69-70).

D. ASILING PANALITÈN SÂHÂ PIRÈMBAGAN

1. Deskripsi naskah Sêrat Pramânâsidhi

Teks Sêrat Pramânâsidhi salah satunggaling koleksi *Perpustakaan Kirti Griya Tamansiswa*. Irah-irahan *Teks Sêrat Pramânâsidhi* kasêrat wontên ing katalog *Perpustakaan Kirti Griya Tamansiswa* kanthi kode Bb. 1080. *Teks Sêrat Pramânâsidhi* mênikâ sêratanipun mawi aksârâ Jâwâ cithak sâhâ sêratanipun cêthâ sagêd dipunwaos. Basaning *teks Sêrat Pramânâsidhi* ngginakakên bâsâ Jawi Gagrag Anyar sâhâ wontên têngung-têngung ingkang ngginakakên bâsâ Arab. Cacahipun kâcâ ingkang dipuntêliti wontên 24 kâcâ, saking 44 kâcâ wontên ing *Naskah Sêrat Pramânâsidhi*.

2. Transliterasi Standar Teks Sêrat Pramânâsidhi

Metode transliterasi ingkang dipunginakakên wontên ing panalitèn mênikâ inggih *metode transliterasi standar*, inggih mênikâ alih tulis saking sêratan aksârâ Jawi wontên ing *teks* mênikâ dipun-alih tulis dados sêratan latin. *Transliterasi standar* dipuntindakakên miturut pandom ingkang dipunsampurnakakên utawi EYD (*Ejaan Yang Disempurnakan*) ingkang limrah.

Suntingan wontên ing panalitèn mênikâ ngginakakên *suntingan standar*. Lampahipun *suntingan teks* inggih mênikâ kanthi cara nambahi, ngurangi, nggantos wandâ, aksaranipun utawi têngung wontên ing *teks Sêrat Pramânâsidhi*. Salajêngipun dipunpanggihakên gangsal têngung *ciri khas* saking *teks Sêrat Pramânâsidhi*, inggih mênikâ kawan, dêmbagâ, sajati, sâhâ katamuan. Asiling

Transliterasi Standar sâhâ suntingan Sêrat Pramânâsidhi.

Asiling Transliterasi Standar	Suntingan Standar.
Kahunungan Sinuwun, kulâ punikâ tiyang Ahli kitab , ^[14] putus dhatêng suraosing Quran, ananging punikâ dèrèng anggêpoki, dados sadâyâ wau taksih sami pralambang kémawon, punikâ manawi dipunêncêpi sayêkti kirang jajahan, milâ sadâyâ pralambang	Kahunungan Sinuwun, kulâ punikâ tiyang Ahli kita{b} , ^[14] putus dhatêng suraosing Quran, ananging punikâ dèrèng anggêpoki, dados sadâyâ wau taksih sami pralambang kémawon, punikâ manawi dipunêncêpi sayêkti kirang jajahan, milâ sadâyâ pralambang

3. *Terjemahan Teks Sêrat Pramânâsidhi*

Terjemahan ingkang dipunginakakên wontên panalitèn mênikâ wontên tigang *metode terjemahan*, inggih mênikâ *terjemahan harafiah*, *terjemahan isi* utawi makna sâhâ *terjemahan bebas* kanthi *kontekstual*. *Terjemahan* dipuntindakakên kanthi cârâ ndamêl alih bâsâ saking bâsâ Jawi dhatêng bâsâ Indonesia. Manawi wontên têmbung ingkang angèl dipun-*terjemah*-akên, dipunsêrat wontên ing catêtan *terjemahan*. Asiling *terjemahan* kados ing ngandhap mênikâ.

Asiling Suntingan Standar	Asiling Terjemahan
[1] Sêrat Pramânâsidhi Inggih punikâ pêngêtan nalikâ Prabu Aji Jâyâ Bâya ing Kadhiri puruhitâ kawruh jangkaning jaman, sâhâ puruhitâ ngèlmi kasampurnan saking agami Islam, dhatêng sang rājā pandhitā Maulānā Ali Samsujèn. Saking ing tanah Arab.	Sêrat Pramânâsidhi Sêrat Pramânâsidhi (berisi tentang) peringatan sewaktu Prabu Aji Jaya Baya di Kediri belajar ilmu ramalan zaman dan belajar ilmu kesempurnaan agama Islam. (Sang Prabu) belajar dengan Sang Raja Pendeta Maulana Ali Samsujen. (Pendeta yang berasal) dari tanah Arab.

4. *Piwulang Gêsang wontên ing Sêrat Pramânâsidhi*

Panalitèn mênikâ ngandharakên bab piwulang gêsang wontên ing *teks Sêrat Pramânâsidhi*. Wondéné wujud *konsep* piwulang gêsang kasêbut cacahipun wontên 12, inggih mênikâ.

1) *Puruhitâ ngèlmi kasampurnan*

Tiyang ingkang dados *pemimpin* ing nagari Kêdhiri kêrsâ sinau marang Pandhita saking Ngêrum, pijakêngipun *pemimpin* salah satunggaling nagari paham agami kanggé tuladhâ rakyatipun. Miturut Surbakti (2012:215) salah satunggaling *pemimpin* sinau bab *nilai* agami kanggé mucalakên tâtâ *nilai* supados *pemimpin* dados tiyang ingkang ngluwari sipat ingkang migatosakên dhatêng dhiri pribadinipun. Agami sagêd panjurung salah satunggaling *pemimpin* supados njagi sucining manah, salèh sâhâ *peduli* marang tiyang sanès.

2) *Ngurmati Rājā Pandhitā*

Sang nâtâ ing Kêdhiri caos urmat dhatêng Sang Ahli Kitab, inggih mênikâ Sang Sêh Maulana Ali Samsujèn. Piwulangipun ingkang sagêd dipunpêndhêt ing pêthikan mênika bilih tiyang gêsang ingkang kapanggih tamu saking têbih sâhâ tamu mênikâ gadhah pangkat ingkang inggil sajatosipun dipunsumanggakakên sâhâ paring urmat dhatêng tamunipun. Dados, tamu mênikâ ngraosakên dipunajêni sowanipun. Miturut Rofa'ah (2016:160) paring urmat dhatêng tamu minangkâ salah satunggaling sipat ingkang *terpuji* sâhâ bab ingkang wajib kanggé narimâ ugi mulyakakên tamu, tanpâ mbêdâk-mbêdâkakên *status sosial* utawi ancasiipun mêtamu.

3) *Prayoginipun tiyang gêsang wuningâ dhatêng Pangéran Gusti piyambak*

Sang nâtâ prayoginipun winungâ utawi mangrêtos dhumatêng Pangéran ingkang sajati, ingkang damêl gêsangipun tiyang ing alam donyâ. Sajatosipun Sang Nâtâ dados tuladhâ dhatêng masarakat utawi rakyatipun. Miturut Endraswara (2016:172) ajaran Patih Rajasakapa dhatêng raja Cingkaradewa bab gangsal bab ingkang wigatos dados salah satunggaling *pemimpin*, inggih mênikâ: sapisan, *pemimpin* kêdah nyingkur nêpsu pancadriyâ, kados sipat : (1) cêngil (*upaya*

nyêsarakakên tiyang sanès), (2) panastèn (manah ingkang gampang kêbêsmi manawi tiyang sanès kêpénak), (3) kêmérèn utawi mèri, (4) dahwèn (rêmên urusanipun tiyang sanès), (5) gêthing (sêngit), sâhâ sapiturutipun.

4) Pêjah napsunipun manungsâ,

Gêsangipun manungsâ mênikâ salah satunggaling saking nêpsu. Nêpsu mênikâ wontên ing dhiri pribadi manungsâ, namung manungsâ piyambak ingkang sagêd ngolah nêpsunipun tumuju ingkang nêpsu saé utawi awon. Gêsanging manungsâ wontên sakawan nêpsu, inggih mênikâ *aluhamah*, *amarah*, *supiah* sâhâ *mutmainah*. Miturut Endraswara (2016:71) nêpsu ingkang saé inggih mênikâ *mutmainah* ingkang wontên ing manah sampurna, sipatipun sabar, tumaknina, sarèh, tawakal, slamêt, narimâ. Ananging, saking nêpsu *mutmainah* mênikâ sagêd dipungugurakên saking tigang nêpsu, inggih mênikâ *amarah*, *aluhamah*, sâhâ *supiyah* ingkang tumuju bab-bab ingkang *negatif*.

5) Pikajêngipun sampurnaning manungsâ,

Manungsâ pikajêngipun sampurnâ, inggih mênikâ sampurnâ ingkang mangrêtos sâhâ pramânâ dhumatêng Gusti Inggang Mâhâ Luhur. Gusti Inggang Mâhâ Luhur dados padom manawi manungsâ kêdah mangrêtos sipat luhur, inggih mênikâ gadhah sipat trêsnâ asih marang tiyang sanes sâhâ paring pangapuntên dhatêng sêsami. Miturut Endraswara (2016:243-244) pramânâ têngesipun sadharing dhiri *batiniah*, nâma sanèsipun saking *roh-nurani*. Tiyang Jawi ingkang kiyat nyêpêng pramânâ, dados gêsangipun tansah cêthâ, amargi dipunpênggalih miturut batinipun utawi manahipun.

6) Pralambang tiyang gêsang.

a) Manungsâ têngesipun banyu wêwijên

Manungsâ dipunibaratakên banyu wêwijên utawi toyâ ingkang suci. Piwulangipun gêsang manungsâ mênikâ wijinipun utawi sarinipun sarânâ rah. Manawi manungsâ botên sarânâ rah, botên sagêd gêsang ing alam donyâ mênikâ. Amargi, rah mênikâ salah satunggaling pirantos ingkang wigatos wontên badan manungsâ.

b) Gêsang ingkang kados kodhok ngêmulî lèngé.

7) Pitados manawi Gusti Inggang Murbèng Dumadi,

Piwulangipun bilih Gusti mênikâ botên wontên arahipun ananging mênikâ wontênipun. Gusti mênikâ ugi botên wontên wujudipun sâhâ botên sagêd dipundêlêng sarânâ paningal. Ananging Gusti mênikâ sagêd dipunraosakên sâhâ dipuntanêm wontên ing manah, akal, pikiran sâhâ jiwaniipun manungsâ.

8) Dununganipun Gusti ing dhiri pribadhi

manungsâ sâhâ Gusti sajatosipun rinakêt dados satunggal wontên ing badanipun manungsâ. Manungsâ wontên ing donyâ

mênikâ amargi Gusti ingkang mâhâ ciptâ sâhâ ngasalakên tiyang gêsang supados angêbaki ing jagad mênikâ. Dados Gusti mênikâ dados satunggal manunggal kaliyan badanipun manungsâ papanipun wontên ing manahipun utawi kalbunipun manungsâ piyambak. Manawi tiyang gêsang sampun mangrêtos roh wontên ing kalbunipun utawi manahipun, tiyang mênikâ sampun mangrêtos Gusti *semayam* wontên ing kalbu ingkang suci. Ananging tiyang gêsang ingkang ngaku-ngaku manawi piyambakipun sumêrêp Gusti, saèstunipun tiyang mênikâ ingkang bodho (Wahyu 2012:22-23).

9) Pralambang nêpsu manungsâ,

Pendeta Maulana Ali Samsujên ngandharakên pralambang cahyâ ingkang dipunsêbutakên wontên sêkawan napsu ingkang dipunlambangakên miturut cahyanipun. Sabên cahyâ mênikâ dipunlambangakên napsu ingkang wontên ing dhiri pribadhi manungsâ kados napsu awon kaliyan saé. Napsu ingkang awon wontên ing dhiri pribadhi dipungodhâ kaliyan sêtan. Sêtan mênikâ rêmên ndayani manungsâ nindakakên tindak tanduk ingkang âlâ utawi maksiat (Susetya 2016:12). Saénggâ manungsâ mênikâ mlêbêt ing jurang dhosâ. Lajêng manwi apsu saé inggih mênikâ napsu ingkang antêng, jatmikâ, sarèh sâhâ sabar. Manawi napsu saé mênikâ wontên ing dhiri pribadhi, manungsâ sagêd anggayuh manungsâ paripurnâ (*insan kamil*).

10) Wêjangan dumugi pêjah

Tiyang gêsang ing ngalam donyâ mênikâ wontên bates umuripun, manungsâ bakal kêpanggih wêkdalipun sowan marang Gusti. Saking sowanipun manungsâ marang Gusti, botên sagêd dipunramal utawi dipunkira-kira kaliyan manungsâ. Pêjah mênikâ *rahasia* saking Gusti piyambak ingkang paring gêsang marang manungsâ, sâhâ dumugi pêjah mênikâ ugi kuwâsanipun Gusti. Manungsâ namung sagêd narimâ ing pandum sâhâ

nyêpakakên manawi sawayah-wayah dipuntimbali sâhâ wangsul marang Gusti ingkang damêl gêsang manungsâ. Kados salah satunggaling tiyang ingkang badhé sowan Gusti utawi nandhang sakit, biasanipun tiyang mênikâ ngraosakên sudaning pirantos ingkang wontên ing badan manungsâ. Tuladhanipun tiyang sêpuh ingkang sampun sudaning pamiyarsâ manawi mirêngakên botên cêthâ, kêdah ngêndikâ ingkang sêru utawi cakêt kaliyan talinganipun tiyang sêpuh mênikâ.

11) Tiyang gêsang pitados manawi râgâ manungsâ wontên sêkawan sêsêbutan (Dat, Asmâ, Sipat sâhâ Afngal)

Râgânipun manungsâ dumunung Gusti ingkang dipunsêbut pakartinipun Pangéran. Miturut Dumadi (2011: 3) dzat tunggal utawi Sang Hyang Tunggal wontên wijanganipun salah satunggalingipun inggih kados ing ngandhap mênikâ.

Sajatiné ora ânâ âpâ-âpâ, awit duk maksih awang-uwung durung ânâ saiji-wiji, kang ânâ dhihin iku Ingsun, ora ânâ Pangéran nanging Ingsun sajatining kang urip luwih suci, anartani warnâ, aran, lan pakartining-Sun(dzat, sipat, asmâ, afngal).

Têgêsipun pêthikan wêjangan ing nginggil bilih sajatining dèrèng wontên mênâpâ kémawon, taksih awang-uwung (kosong) sâhâ Gusti dèrèng nitahakên mânâpâ-mênâpâ. Dèrèng wontên nâma sâhâ dèrèng wontên sêsêbutan sadèrèngipun Gusti (Ingsun), têngêsipun botên wontên Pangéran kajâbâ Aku (Gusti) ingkang luwih suci, ingkang maujud, warnâ, nâma sâhâ Pakartining Gusti (dzat, sipat, asmâ, afngal).

12) Tiyang Gêsang priksâ manawi Gusti inggih mênikâ Pangéran jati

Pangéran (Gusti) mênikâ gadhah sipat pangayoman, inggih mênikâ Gusti tansah ngayomi, paring kêslamêtan marang tiyang ingkang pasrah sâhâ nyenyuwun dhumatêng Gusti. Nomêr kalih Gusti mênikâ ingkang Mâhâ Kuwâsâ, inggih mênikâ Gusti ingkang gadhah kuwâsâ marang saising donyâ mênikâ. Gusti ingkang nyiptâ manungsâ, kêwan, wit-witan sâhâ samubarang sanèsipun wontên ing ngalam mênikâ. Kaping tigâ sipaipun Gusti inggih mênikâ Mâhâ Luhur, têngêsipun mâhâ dhuwur. Salajêngipun dipunsêbut Sang Hyang Sukmâ, kanthi wêjanganipun Hyang Sukmâ mênikâ mapanipun wontên ing njêro raganipun utawi

wontên ing sukmânipun manungsâ saênggâ manungsâ mênikâ sagêd gêsang.

E. Dudutan Sâhâ Pamrayogi

a. Dudutan

Teks Sêrat Pramânâsidhi dipungarap kanthi lampahing panalitèn *filologi*, inggih mênikâ *inventarisasi naskah*, *deskripsi naskah*, *transliterasi teks*, *transkripsi teks*, *suntingan teks*, *terjemahan teks*. Adhêdhasar asiling panalitèn sâhâ pangrêmbaging isining *teks* inggih mênikâ, (1) Puruhitâ ngèlmi kasampurnan saking agami Islam, (2) Ngurmati Râjâ Pandhitâ, (3) Prayoginipun tiyang gêsang wuningâ dhatêng Pangéran Gusti piyambak, (4) Pêjah napsunipun manungsâ, (5) Pikajêngipun sampurnaning manungsâ, (6) Pralambang tiyang gêsang, (7) Pitados manawi Gusti Ingkang Murbêng Dumadi, (8) Dununganipun Gusti ing dhiri pribadhi, (9) Pralambang nêpsu manungsâ, (10) Wêjangan dumugi pêjah, (11) Tiyang gêsang pitados manawi râgâ manungsâ wontên sêkawan sêsêbutan (Dat, Asmâ, Sipat sâhâ Afngal), (12) Tiyang Gêsang priksâ manawi Gusti inggih mênikâ Pangéran jati.

b. Pamrayogi

Asiling panalitèn ingkang sampun dipungarap mênikâ têngtu wontên pramrayoginipun. Andharan pramrayoginipun inggih mênikâ. 1) Panalitèn ingkang dipungarap mênikâ taksih awujud *umum*, inggih mênikâ piwulang gêsang. Dados, *teks Sêrat Pramânâsidhi* taksih pêrlu dipuntaliti malih bab piwulang sanèsipun, kados piwulang agami, sastrâ, bâsâ mênâpâ bab sanèsipun. (2) *Naskah-naskah* kinâ, mliginipun *naskah* Jawi ingkang ngêwrat bab piwulang, *ide*, *gagasan* utawi asiling olah panggalih saking *nenek moyang* kêdah dipunlêstantunakên supados botên ical ngêlmunipun sâhâ paring paédah wontên ing jaman samênikâ.

Kapustakan

- Baroroh-baried, Siti dkk. 1985. *Pengantar Teori Filologi*. Jakarta: Pusat Pembinaan dan Pengembangan Bahasa Departemen Pendidikan dan Kebudayaan.
- Dumadi, Janmo. 2011. *Mikul Dhuwur Mendem Jero*. Yogyakarta: Shaida Yogyakarta.
- Endraswara, Suwardi. 2016. *Falsafah Hidup Jawa*. Yogyakarta: Penerbit Cakrawala.
- Kaelan, M.S. 2005. *Metode Penelitian Kualitatif bidang Filsafat*. Yogyakarta: Paradigma.

Mulyani, Hesti. 2014. *Teori dan Metode Pengkajian Filologi*. Yogyakarta: Astungkara Media.

Rofa'ah. 2016. *Akhlak Keagamaan Kelas XII*. Yogyakarta: Penerbit Deepublish.

Wahyu. H. R. 2013. *Ngelmu Kejawen*. Yogyakarta: Cakrawala.

Saputra, H. Karsono. 2008. *Pengantar Filologi Jawa*. Jakarta: Wedatama Widya Sastra.

Surbakti, E. B. 2012. *Manajemen dan Kepemimpinan Hati*. PT Elex Media Komputindo : Jakarta.

Susetya, Wawan. 2016. *Empat Hawa Nafsu Orang Jawa*. Yogyakarta : Penerbit Narasi.

Turner, James. 2014. *Philology: The Forgotten Origins of The Modern Humanities*. United States of America: Pricenton University Pres

